

ОЦІНКИ ТА ПРОГНОЗИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В ПОСТКОВІДНОМУ СВІТІ

Шляхи стимулювання лідерства та інновацій у воєнний та повоєнний час

У період серйозних потрясінь (у т.ч. пандемії, війни) зростає роль інноваційного чинника у відновленні економіки, підвищенні її конкурентоспроможності, виведенні країни на новий рівень розвитку. Ще всесвітньовідомий економіст Йозеф Шумпетер у сформульованій теорії економічного розвитку доводив, що «...саме науково-технологічні інновації є головним фактором економічного розвитку країни: їх відсутність обумовлює системні економічні кризи, а розвиток інноваційної активності, навпаки, є чинником подолання кризових явищ».

Огляд емпіричних і теоретичних досліджень свідчить, що між витратами на інноваційну діяльність та зростанням ВВП країни існує додатний взаємозв'язок. За нашими оцінками, зростання витрат на інновації в Україні на 1% має наслідком прискорення зростання реального ВВП на 0.05–0.1 в.п. (за інших рівних умов). Зазначений позитивний вплив інновацій на економіку країни актуалізує потребу в лідерах та управлінцях як особистостях, які є рушіями інноваційної активності в країні, адже здатні генерувати інноваційні ідеї та, навіть, в кризових умовах успішно адаптувати підлеглих до швидко змінюваних ситуацій.

За аналізом останніх досліджень і публікацій – питання взаємозв'язку між лідерством, інноваціями та економічним зростанням (у т.ч. у повоєнний час) активно обговорюються вченими-економістами як вітчизняними, так і закордонними. Так, наприклад, у дослідженні «Японське диво. Як це було?»⁴⁵ проаналізовано фактори, що відіграли важливу роль у повоєнній відбудові японської економіки з середини 1950-х років. Серед них: взаємна довіра між державою та бізнесом; активне придбання патентів, інвестиції в нові технології, розвиток науково-дослідної сфери. За наведеними в дослідженні даними, «...тільки за період з 1950 по 1960 рік японські компанії придбали понад 30 тисяч патентів на суму близько 1 млрд дол. США. На науково-технічні розробки витрачалось понад 3% ВВП...».

⁴⁵ Череповський К. Японське диво. Як це було? *НВ*. 2017. URL: <https://nv.ua/opinion/japonskoe-chudo-kak-eto-bylo-502710.html>

Емпіричне підтвердження позитивного впливу інновацій і технологічного розвитку на економічне зростання представлено в дослідженні «Інновації та економічне зростання»⁴⁶. А в роботі «Зростання та ідеї» (Growth and Ideas, 2005)⁴⁷ американського економіста, професора економіки у Стенфордському університеті Чарльза Ірвінга Джонса (Charles Irving Jones) наголошується на зв'язку між генерацією інноваційних ідей та кількістю винахідників.

Роль лідера у стимулюванні інновацій розглянуто в працях закордонних вчених⁴⁸. За результатами досліджень встановлено, що важлива функція управлінця-лідера полягає в мотивації креативної діяльності працівників та активізації їхньої інноваційної поведінки (зокрема шляхом справедливих винагород).

У 2022 році на травневому Весняному діловому форумі у Львові «Українська мрія: як відбудовувати державу після війни?» серед іншого обговорювались якості, необхідні управлінцю-лідеру для післявоєнної відбудови економіки України. Серед нагальних якостей в умовах війни учасники бізнес-форуму окреслили зокрема такі: холодний розум і впевненість у своїх діях, відсутність жалю про втрачені можливості, відсутність схильності впадати в крайнощі, уникнення спроб прийняття всіх рішень одночасно, створення передумов для правильних рішень. Не менш важливими є: комунікабельність, увага до підлеглих, зорієнтованість на нововведення, перетворення знань в інновації⁴⁹.

Для України потреба в підприємцях з лідерсько-інноваторськими якостями нині є особливо значною, адже після великих утрат внаслідок війни доведеться відновлювати економіку, яка вже раніше постраждала від пандемічних збитків. У цьому зв'язку доцільно розуміти, як краще стимулю-

⁴⁶ Cameron G. Innovation and economic growth. *Discussion paper* / Centre for economic performance. 1996. № 277. URL: https://eprints.lse.ac.uk/20685/1/Innovation_and_Economic_Growth.pdf

⁴⁷ Jones C. Growth and Ideas. *Handbook of Economic Growth*, 1B / P. Aghion and S. Durlauf (Eds.). Elsevier BV, 2005.

⁴⁸ Amabile T.M. & Khaire M. Creativity and the Role of the Leader. *Harvard Business Review*. 2008. URL: <https://hbr.org/2008/10/creativity-and-the-role-of-the-leader>; Kozioł-Nadolna K. The Role of a Leader in Stimulating Innovation in an Organization. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/343779240_The_Role_of_a_Leader_in_Stimulating_Innovation_in_an_Organization

⁴⁹ Українська мрія: як відбудовувати державу після війни? Ключові тези з Весняного ділового форуму у Львові. *Forbes*. 2022. URL: <https://forbes.ua/news/ukrainska-mriya-yak-vidbudovuvati-derzhavu-pislya-viyni-klyuchovi-tezi-z-vesnyanogo-dilovogo-forumu-u-lvovi-25052022-6207>

вати і підтримувати розвиток підприємництва, сприяти збільшенню в країні кількості лідерів-інноваторів.

На основі логічного аналізу та узагальнення світового досвіду в цьому розділі запропоновано такі шляхи стимулювання лідерства та інновацій в Україні у воєнний та повоєнний час:

по-перше, підтримка і подальший розвиток існуючого в країні бізнесу;

по-друге, розбудова потенціалу місцевого бізнесу через формування та реалізацію підприємницького потенціалу молоді, яка генеруватиме інноваційні ідеї в найближчому майбутньому.

Підтримка і подальший розвиток існуючого в країні бізнесу

Для підтримки бізнесу в Україні під час війни уряд запустив кілька програм, зокрема: податкові пільги (звільнення від сплати ЄСВ у разі неотримання підприємцями доходу; звільнення від сплати екологічного та земельного податків на період воєнного стану та рік після нього для підприємств, які розташовані у місцях ведення бойових дій); скасування податкових перевірок для бізнесу тощо.

Додатково до вже запроваджених заходів важливим елементом ефективної підтримки та відбудови бізнесу в Україні є і запозичення світового досвіду країн в умовах форс-мажорних обставин (війни, пандемії тощо), зокрема щодо:

– *розширення для МСП доступу до капіталу, зокрема шляхом:*

- взаємодії між урядом країни та міжнародними кредитними агентствами та організаціями, які допомагають підприємцям розширити приватний бізнес у країні (наприклад, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID); недержавна некомерційна організація Оксфам; Шведська агенція міжнародного розвитку та співробітництва (SIDA) тощо);

- конструктивної співпраці приватних підприємств країни, інституційних інвесторів, комерційних банків, банків розвитку, експортно-кредитних агентств із Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК)⁵⁰, яка входить до Групи Світового банку. Серед прикладів такої співпраці – підписання в серпні 2020 р. угоди між банком Diamond Trust Bank Kenya Limited та МФК про надання кредиту у розмірі 50 млн дол. США малим та середнім підприємствам, які постраждали від пандемії COVID-19. Відомо також і те, що МФК підтримує бізнес-можливості в сільському господарстві країн з економіками, що

⁵⁰ Міжнародна фінансова корпорація входить до групи Світового банку, зокрема сприяє стійкому економічному зростанню в країнах, що розвиваються, шляхом підтримки розвитку приватного сектора, мобілізації приватного капіталу та надання бізнесу та уряду консультаційних послуг та послуг, що спрямовані на зменшення ризиків.

розвиваються. Так, наприклад, у 2021 р. МФК та Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) запустили Програму розвитку продовольчої системи (Food Systems Development Program), спрямовану на залучення інвестицій від приватного сектора для підтримки ланцюга доданої вартості виробництва харчової продукції по всій Африці та розширення доступу до фінансування сільських фермерів, дрібних фермерських господарств; малого та середнього агробізнесу;

- розроблення фінансово-технологічними компаніями психометричних інструментів для оцінки здібностей заявників/позичальників до підприємництва. Такий інструмент оцінки в поєднанні із кредитною історією заявника, інформацією про існування застави, даними про досвід ведення бізнесу, використовується у світовій практиці для заохочення приватних банків кредитувати досвідчених підприємців. Для прикладу, інноваційна фінансово-технологічна компанія «Лабораторія фінансового підприємництва»⁵¹ (м. Салінас, Каліфорнія) використовує психометричні дані заявника для розрахунку кредитного скорингу (бальна система оцінки позичальника). Результати кредитного скорингу застосовуються клієнтами «Лабораторії фінансового підприємництва» (комерційними банками, іншими фінансовими установами) для зниження кредитних ризиків, безпечного збільшення розміру кредитного портфеля та зменшення витрат часу на адміністрування кредитів;

– *розширення доступу МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом:*

- запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП. Наприклад, спільні ініціативи урядів країн з організацією Оксфам, діяльність якої в т.ч. пов'язана із підвищенням стійкості дрібних фермерських господарств до зовнішніх впливів;

- розширення доступу підприємців до спеціалізованих консультаційних сесій з міжнародними бізнес-експертами. Вагомі кроки у цьому напрямі зроблені Україною ще до війни. Так, на початку 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України запустило онлайн-платформу для підприємців «Дія. Бізнес»;

– *розбудова потенціалу місцевого бізнесу.*

До факторів, які впливають на формування та реалізацію підприємницького потенціалу особистості зокрема відносять: існуючі регуляторні

⁵¹ Лабораторія фінансового підприємництва (Entrepreneurial Finance Lab) була створена у 2006 р. як дослідницька ініціатива при Гарвардському центрі урядових та міжнародних досліджень.

бар'єри, наявність стартового капіталу, родинне оточення, вмотивованість особистості до досягнення результатів. Розглянемо ці фактори детальніше.

Слабка позиція України в рейтингу легкості ведення бізнесу свідчить про чималу кількість перешкод для вільного ведення бізнесу. Так, у 2020 р. Україна посіла 64-те місце серед 190 країн. При цьому низькими залишаються в т.ч. значення показників: «оподаткування» (65-те місце) та «реєстрація бізнесу» (61-ше місце).

Заможні батьки та родинний бізнес значно підвищують шанси дітей стати успішними підприємцями. Таку думку можна зустріти в працях відомих вчених-економістів (Арум та Мюллер, 2004)⁵², (Коломб'є та Маскле, 2008)⁵³, (Данн та Хольц-Ейкен, 2000)⁵⁴, (Метью Ліндквіст, 2014)⁵⁵, (Соренсен, 2007)⁵⁶), а також у дослідженнях центральних органів виконавчої влади (зокрема Міністерства фінансів Ізраїлю⁵⁷).

Вмотивованість, абсолютно необхідна для досягнення успіху в підприємницькій діяльності, не є найголовнішою рисою, притаманною населенню України. Так, за Глобальним індексом підприємництва (*The Global Entrepreneurship Index, GEI*), який оцінює стан підприємницької екосистеми, у 2018 р. Україна посіла лише 73-тє місце із 137. Причому один із найслабших показників підприємницької екосистеми України в рейтингу – «Сприйняття можливостей» підприємцями.

Позитивно на підвищення мотивації до підприємництва впливає якість освіти. Водночас реалії сьогодення свідчать, що українська освіта не орієнтована на стимулювання розвитку підприємництва. Так, Статистичний аналіз агрегованих даних Європейського дослідження цінностей та Світового дослідження цінностей (EVS/WVS) засвідчив, що у період 2017–2021 рр. 65,4% респондентів в Україні повідомили, що мають вищу освіту (рис. 4.1).

⁵² The Reemergence of Self-employment: A Comparative Study of Self-employment Dynamics and Social Inequality / R. Arum and W. Mueller (Eds.). Princeton NJ, Princeton University Press, 2004.

⁵³ Colombier N. and Masclet D. Intergenerational correlation in self-employment: some further evidence from French ECHP data. *Small Business Economics*. 2008. Vol. 30. P. 423–437.

⁵⁴ Dunn T. and Holtz-Eakin D. Financial capital, human capital and the transition to selfemployment: evidence from intergenerational links. *Journal of Labor Economics*. 2000. Vol. 18. P. 282–305.

⁵⁵ Lindquist M.J., Sol J., & Van Praag M. Why Do Entrepreneurial Parents Have Entrepreneurial Children? *Journal of Labor Economics*. 2015. № 33(2). P. 269–296. <https://doi.org/10.1086/678493>

⁵⁶ Sørensen J.B. Closure and Exposure: Mechanisms in the Intergenerational Transmission of Self-employment. *Research in the Sociology of Organizations*. 2007. Vol. 25. P. 83–124.

⁵⁷ Aflalo E. Study confirms growing up with a silver spoon increases entrepreneurial tendencies. *CTech*. 2021.

URL: <https://www.calcalistech.com/ctech/articles/0,7340,L-3889995,00.html>

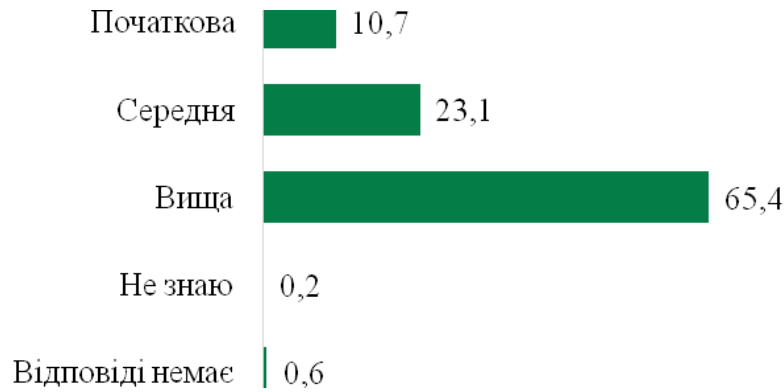


Рис. 4.1. Рівень освіти населення України

Джерело: складено за даними Joint EVS/WVS 2017–2021 (<https://doi.org/10.4232/1.13737>) та WVSA (<https://doi.org/10.14281/18241.14>).

Утім, попри високий рівень освіченості населення, лише 34,9% опитаних українців задіяні у приватному секторі економіки (рис. 4.2) (порівняно, наприклад, із Туреччиною (62,5%), Сінгапуром (70,2%), Португалією (70,8%)).



Рис. 4.2. Де зайняте (професія) населення України

Джерело: складено за даними Joint EVS/WVS 2017–2021. (<https://doi.org/10.4232/1.13737>) та WVSA (<https://doi.org/10.14281/18241.14>).

Чому так відбувається? Тому що в Україні освіта й досі працює за старою системою. Знання, отримані учнями та студентами під час навчання, не отримують практичне застосування і з часом забуваються. Наведемо кілька рекомендацій для підвищення якості та практичної спрямованості української освіти:

- удосконалення навчальних планів та програм з урахуванням нових бізнес-викликів; використання ігрових інтерактивних методів навчання; запрошення представників бізнесу прочитати гостьові лекції для студентів та поділитися власним досвідом створення успішних стартапів;

- стимулювання студентської активності, зокрема шляхом: створення можливостей для участі студентів у конкурсах для соціальних підприємців-початківців; допомоги у створенні власного бізнесу; сприяння участі студентів у міжнародних програмах обміну;

- налагодження партнерських відносин університетів з бізнесом (у т.ч. підписання договорів на виконання дослідницьких проєктів, надання університетом консалтингових послуг бізнесу та проведення курсів підвищення кваліфікації для співробітників компаній);

- підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами:

можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади);

- залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах. За приклад можна взяти Школу економіки в Турку (Фінляндія), де восени 2020 р. стартувала програма «Підприємець-резидент» (*Entrepreneurship-in-Residence*), спрямована на розширення участі активних підприємців в діяльності Школи. Підприємці-резиденти, обрані для участі у програмі виступають як доповідачі, експерти, судді на наукових заходах (презентаціях, конкурсах бізнес-ідей); відіграють роль наставників для студентів у виявленні можливостей бізнесу, оцінці та виборі бізнес-ідей; сприяють зміцненню Школи економіки в Турку як бізнес-партнера тощо. Серед переваг – підприємці-резиденти стають почесними членами наукової спільноти; отримують доступ до найновіших наукових розробок і знань; дістають можливість залучати студентів до виконання завдань і спільних проєктів, відбирати талановитих студентів тощо.

Можна передбачати, що посилення практичної спрямованості української освіти сприятиме формуванню та реалізації підприємницького потенціалу молоді, що закладає підґрунтя для відновлення та розвитку економіки України у постпандемічному світі в повоєнних умовах.

Сприятливі чинники економічного відновлення та реалізації в Україні інноваційно-активного сценарію розвитку в умовах постковідного світу

Пандемія COVID-19 призвела до глобальної кризи у сфері охорони здоров'я, посилення рівня невизначеності в економіці, порушення глобальних ланцюгів поставок, скорочення світової торгівлі (на 5,3%), обмеження пересу-

вання мільйонів людей, спровокувала кризу на ринку праці⁵⁸, погіршила фінансовий стан більшості компаній⁵⁹ (насамперед переробної галузі; тимчасового розміщення й організації харчування; нерухомості; сфери оптової та роздрібною торгівлі; транспорту). Світовий ВВП у 2020 р. скоротився на 3,3%⁶⁰, тоді як у 2009 р. – лише на 0,1%. Режим надзвичайної ситуації через коронавірус продовжувався і в 2021 р.⁶¹, і в 2022 р..

Через значну роль малого і середнього бізнесу в економіці, а також високу частку сектора послуг у ВВП, падіння економіки в розвинених країнах у 2020 р. виявилось глибшим, ніж у країнах, що розвиваються. Утім, численні заходи урядів, спрямовані на підтримку громадян і бізнесу (виплати допомоги по безробіттю, тимчасове зниження та відтермінування сплати податків, «ковідні» субсидії на заробітну плату, масштабна підтримка постраждалим компаніям, включаючи гарантії позик та вливання власного капіталу тощо), дадуть розвиненим країнам можливість уникнути серйозних негативних наслідків коронакризи. А от обмежена підтримка економіки в країнах, що розвиваються, призведе до негативних довгострокових наслідків коронакризи, що проявлятимуться доти, доки уряди цих країн не вживуть заходів щодо економічного відновлення та стимулювання економічного зростання.

Оскільки Україна належить до країн, що розвиваються, мета дослідження, результати якого викладено у цьому розділі, полягає у виявленні чинників економічного відновлення та реалізації в Україні інноваційно-активного сценарію розвитку в умовах постковідного світу.

Питання стимулювання економічного відновлення та реалізації в країні інноваційно-активного сценарію розвитку в умовах постковідного світу активно обговорюється на міжнародному рівні. Зокрема, в доповіді економістів ООН «Світова економічна ситуація та перспективи» (лютий 2021)⁶², зазначається, що стійке відновлення світової економіки наразі можливе лише за умови: забезпечення інвестицій в економічну, соціальну та кліматичну стійкість

⁵⁸ За оцінками Міжнародної організації праці (у всьому світі втрачено 305 млн робочих місць станом на 29 квітня 2020 року). URL: <https://dsp.gov.ua/mizhnarodna-orhanizatsiia-pratsi-mop/>

⁵⁹ Так, наприклад, американська авіакомпанія Delta Air Lines лише у III кв. 2020 р. втратила 5,4 млрд дол. США; а у ВДВ переробної промисловості у 2020 р. уперше з часів фінансової кризи 2008–2009 рр. відбувся спад (на 6,8% р/р), за даними ЮНІДО. URL: <https://www.unido.org/>

⁶⁰ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. April 2021. URL: <https://www.imf.org/>

⁶¹ Станом на 16 червня 2021 р. у світі зафіксовано понад 176 млн підтверджених випадків захворювання на COVID-19, з яких майже 3,82 млн – летальних.

⁶² World Economic Situation And Prospects: February 2021 Briefing. No. 146 / United Nations. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-february-2021-briefing-no-146/>

на планеті; активізації міжнародної торгівлі; уникнення передчасного запровадження політики жорсткої економії.

В останньому випуску доповіді *«Пульс Африки, COVID-19 та майбутнє роботи в Африці: нові тенденції у сфері впровадження цифрових технологій»*⁶³, зазначається, що перспективи відновлення економіки африканських країн після коронакризи залежать від проведення фундаментальних реформ, спрямованих на створення робочих місць, залучення інвестицій, підвищення конкурентоспроможності, а також від реформування системи соціального захисту вразливих верств населення.

На офіційному сайті Ради Європи та Ради міністрів Європейського Союзу⁶⁴ зазначається, що під час неформальної відеоконференції 26 лютого 2021 р. міністри освіти та наукових досліджень ЄС наголосили на важливості досліджень та інновацій як для економічного відновлення після пандемії COVID-19, так і для зменшення вразливості економік країн ЄС до майбутніх криз.

В аналітичних матеріалах Робочої групи ООН з соціальної та солідарної економіки (UNTFSSSE)⁶⁵ наголошено, що важливою умовою виходу з пандемії COVID-19 є здорове населення, тоді як ключовою умовою формування стійкості суспільства до майбутніх криз – є однаковий доступ до якісних медичних послуг, освітніх послуг, санітарії та соціального захисту. Додатково зазначається, що вирішення невідкладних викликів клімату, переходу бізнесу в цифрову площину, демографічного переходу та їх наслідків для ринку праці є ключовим фактором забезпечення соціальної справедливості та гідних умов життя.

У «Порядку денному 2030» (2030 Agenda), ухваленому на Генеральній Асамблеї ООН у 2015 р., зазначено, що відновленню економіки після кризи слід сприяти шляхом реформування системи охорони здоров'я, подолання бідності, зниження гендерної нерівності, покращення стану навколишнього середовища та формування стійкої системи харчування. Наголошується також і на важливості: співпраці між приватним та державним секторами на різних рівнях,

⁶³ Africa's Pulse: COVID-19 and the Future of Work in Africa: Emerging Trends in Digital Technology Adoption / The World Bank. April 2021. No. 23. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35342/9781464817144.pdf?sequence=10&isAllowed=y>

⁶⁴ Research and innovation in the recovery and resilience plans: investments and reforms / The European Council and the Council of the European Union. 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/compet/2021/02/26>

⁶⁵ United Nations Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy. 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_748794.pdf

а також активізації партнерських відносин між зацікавленими сторонами. Додатково відзначається важливість залучення довгострокових інвестицій в економіку країни.

Питанням стимулювання економічного відновлення присвячені також і аналітичні матеріали інформаційних агентств, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків. Так, експерти агентства *Bloomberg* вважають, що драйвером відновлення світової економіки стануть гроші, накопичені споживачами під час пандемії та витрачені або на споживання (шопінг, ресторани, туризм, дозвілля та розваги, спорт), або на покриття боргів⁶⁶.

У звіті Міжнародної енергетичної агенції⁶⁷ зазначається, що відновленню світової економіки після пандемії сприятимуть фінансові стимули та процес вакцинації.

За результатами опитування, проведеного журналістами BBC Worklife, відновленню світової економіки сприятиме зростання споживання «з відчуттям близького часового горизонту»⁶⁸.

У тематичному випуску Консенсус-прогнозу «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку»⁶⁹, співробітники Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України надали найбільш імовірні сценарії відновлення української економіки після пандемії COVID-19, а також траєкторії переходу до сталого позитивного розвитку.

Понад 200 заходів щодо стимулювання української економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19 представлено в Програмі Кабінету Міністрів України, спрямованій на відновлення економічного здоров'я країни по всіх галузях⁷⁰.

⁶⁶ Велика коронакриза. Названо головний драйвер для відновлення світової економіки / UAZMI. 2021. URL: <https://uazmi.org/news/post/e7NbCQhVYpr2HJiBhWRp06>

⁶⁷ Global Energy Review 2021. URL: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021>

⁶⁸ Як коронавірус змінить нашу роботу – можливо, назавжди. BBC News. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54842038>

⁶⁹ Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку. Консенсус-прогноз / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2021. № 53. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Konsensus-prognoz>

⁷⁰ Денис Шмигаль розповів про виконання Програми стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19. Урядовий портал. Липень 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-rozpoviv-pro-vikonannya-programi-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19>

У дослідженні Д.В. Долбнєвої⁷¹ зазначено, що поштовх відновленню української економіки, як і забезпеченню його швидкості, надасть відкладений (незадоволений) попит споживачів.

В.Ю. Шевченко⁷² наголошує на важливій ролі політики у запобіганні поширенню коронавірусу. Автор зазначає, що: короткострокова політика (один-два квартали) має бути спрямована на відновлення бізнесу і споживання, а також на стабілізацію фінансового стану; середньострокова політика – на макроекономічну стабільність та стійке економічне зростання; довгострокова політика стійкого зростання – на структурні реформи та інновації.

У цьому розділі на основі ознайомлення із досвідом постковідного відновлення економік інших країн (зокрема, Австралії, США, країн ЄС, Японії та передових країн Азії), здійснено спробу розширити вже наявні пропозиції щодо відновлення української економіки та реалізації в нашій країні інноваційно-активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період. Причому серед основних припущень інноваційно-активного сценарію розвитку України такі: перехід української економіки до розвитку та появи в її структурі значної частки цифрової економіки (до 65% ВВП); стрімкий розвиток спеціалізованих технопарків, індустріальних парків, цифрової інфраструктури; швидка ІТ-фікація промисловості, підвищення цифрової грамотності населення; поява виробництв, які відповідають вимогам «Індустрії 4.0» (зокрема кіберфізичні системи, штучний інтелект, фінтех тощо); збільшення ролі цифровізації у зростанні української економіки та добробуту громадян.

Після різкого падіння у 2014–2015 рр. (на тлі політичної, економічної криз та воєнних дій на сході України) економіка України у 2016 р. відновила зростання. До початку пандемії COVID-19 зростання української економіки залишалося стійким: у річному вимірі реальний ВВП збільшувався темпами на рівні 2,4–3,5%. Основним рушієм економічного зростання в цей період (2016–2019 рр.) виступав внутрішній попит (рис. 4.3). Стійке зростання споживчого попиту підтримувалося шляхом збільшення доходів населення (заробітної плати, пенсійних виплат, грошових переказів); інвестиційного попиту – поліпшенням ділових очікувань підприємств на тлі достатньо сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури та поступового покращення фінансових результатів підприємств.

⁷¹ Долбнєва Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. 2020. №1 (43). С. 20–26. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-20-26>

⁷² Шевченко В.Ю. Економічні шоки пандемії: основні види та наслідки. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 56. С. 21–27. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/56_2020/5.pdf

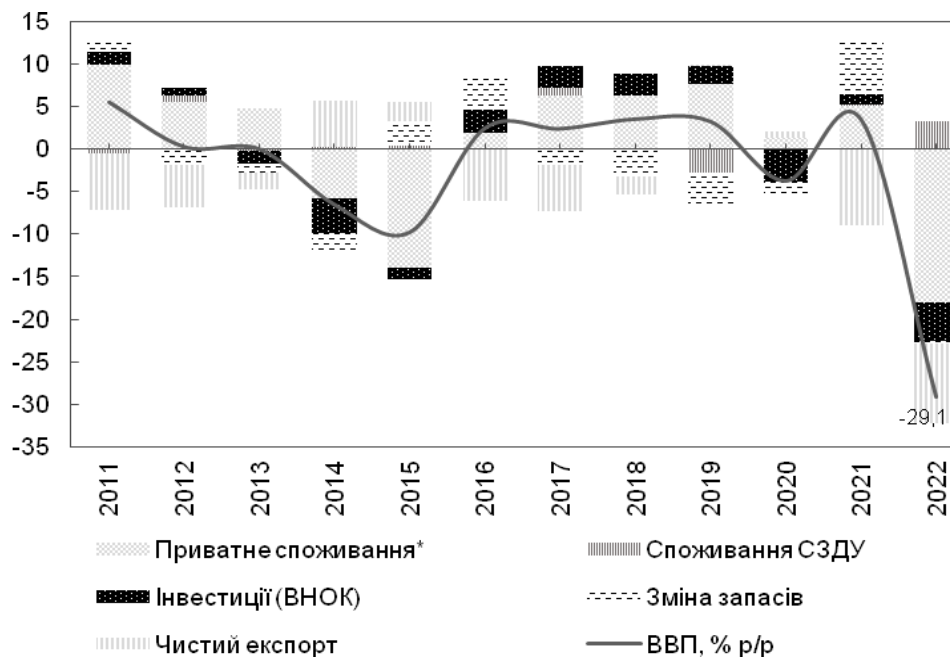


Рис. 4.3. Внески категорій кінцевого використання в річну зміну реального ВВП, в.п.

* Включає кінцеві споживчі витрати домогосподарств та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Джерело: ДССУ, розрахунки автора.

Попри 2,4–3,5% зростання української економіки у 2016–2019 рр., умов сталого економічного розвитку не було сформовано. Про це свідчить помітне відставання України від передових країн світу в міжнародних рейтингах⁷³ якості життя населення. Так, за розміром середньодушового ВВП за ПКС, Україна у 2019 р. посіла 96-те місце із 186 країн світу та розташувалася між Перу і Парагваєм. У рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна у 2019 р. посіла 85-те місце із 141 (порівняно з 2018 р. втративши дві позиції), насамперед через регрес у сфері фінансових систем, погіршення ситуації із макроекономічною стабільністю та інноваційними можливостями. В рейтингу процвітання Інституту Legatum (The Legatum Prosperity Index)⁷⁴ у 2019 р. Україна зайняла 96-те місце із 167 країн (у 2020 р.

⁷³ Використано інформацію Світового банку (URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>), Всесвітнього економічного форуму (URL: <https://www.weforum.org/>), Інституту Legatum (URL: <https://www.prosperity.com/rankings>), сервісу Numbeo (URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2019), ООН (URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>).

⁷⁴ Індекс процвітання Інституту Legatum – комбінований показник британського аналітичного центру *The Legatum Institute*, який вимірює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя і процвітання (URL: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/2015-legatum-prosperity-index-pdf.pdf?sfvrsn=2>).

перемістившись лише на 92-ге місце). В рейтингу Numbeo за індексом якості життя (Quality of Life Index for Country, 2019)⁷⁵ у 2019 р. Україна посіла 62-ге місце (із 71), опинившись нижче за всі сусідні з нею країни. У 2021 р. Україна у цьому рейтингу перемістилася на 59-те місце серед 83 країн світу, зокрема на тлі позитивних зрушень щодо охорони здоров'я.

Єдиною серйозною перевагою України при аналізі якості життя населення залишається освіта, рівень якої дозволяє нашій країні зберігати свої позиції серед країн із високим рівнем людського розвитку. Зокрема, у 2019 р. у рейтингу індексу людського розвитку (ІЛР) Україна посіла 74-те місце серед 189 країн, ІЛР становив 0,779 та перевищив середньосвітовий (0,737). Це свідчить, що саме високий рівень людського капіталу України має стати підґрунтям підвищення якості державного управління та, як наслідок, – якості життя населення.

Слідуючи загальносвітовим тенденціям, у 2020 р. якість життя населення України погіршилась, економіка впала на 3,8% р/р. Серед головних причин: карантинні обмеження, запроваджені у відповідь на пандемію COVID-19, звуження пропозиції товарів та послуг, стиснення споживчого попиту та падіння інвестиційного попиту.

У 2021 р. зростання економіки України відновилося, реальний ВВП зріс на 3,4% р/р. Вплив пандемії COVID-19 хоч і відчувався⁷⁶, натомість мультилатералізм та безпрецедентна взаємодія між країнами щодо вакцини проти коронавірусу і, як наслідок, винахід вакцин⁷⁷ та їх поширення у світі дещо зупинили пандемію коронавірусної хвороби COVID-19. Серед іншого це стало підґрунтям економічного відновлення у світі та в Україні. Втім, існує висока невизначеність щодо подальшого розгортання вакцинації. Зазначене є наслідком, *по-перше*, недовіри населення до вакцин проти COVID-19, *по-друге*, того, що вірус, який викликає захворювання COVID-19, мутує і, як наслідок, вакцинація не може гарантувати 100% безпеку людей від поширення цього

⁷⁵ Крім загального індексу якості життя, Numbeo містить набір субіндексів, які розраховуються за певними індикаторами. Наприклад, купівельна спроможність населення, рівень забруднення навколишнього природного середовища, клімат, забруднення повітря, безпека, злочинність, охорона здоров'я, вартість життя, ціна на нерухомість, житлові умови, транспорт, затрати часу на поїздки на роботу тощо (URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>).

⁷⁶ Так, зважаючи на показники захворюваності на коронавірус, у регіонах України продовжували запроваджувати жорсткі карантинні обмеження, що мало негативний вплив на економіку країни (насамперед на сектор послуг).

⁷⁷ Зараз у світі роблять щеплення 10 різними вакцинами, зокрема: Comirnaty, виробник Pfizer/BioNTech (США, Німеччина); mRNA-1273, виробник Moderna (США); AZD1222, виробник Oxford-AstraZeneca (Швеція, Велика Британія); Covaxin, виробник Bharat Biotech (Індія) тощо.

захворювання, *по-третє*, – від нерівномірного розподілу вакцин між бідними та багатими країнами світу.

Початок 2022 р. став переломним в житті нашої країни. Не встигла Україна належним чином подолати наслідки впливу пандемії COVID-19, як повномасштабну війну проти нашої країни розпочала Росія. Зважаючи на значні інфраструктурні руйнування⁷⁸, вже зараз уряд України розпочав оцінку втрат для економіки внаслідок російської агресії. Першим пріоритетом після завершення бойових дій є відновлення критичної інфраструктури, військових та цивільних об'єктів, інституцій, відбудова економічних екосистем. За словами першого віцепрем'єр-міністра економіки Юлії Свириденко, «...після завершення воєнних дій Мінекономіки буде звертатися до міжнародних партнерів за фінансовою допомогою для першочергового відновлення пошкодженої критичної інфраструктури»⁷⁹.

Після розгортання повномасштабної війни Росії проти України питання відновлення економіки України після пандемії COVID-19 відійшло на другий план, натомість, проблема коронавірусу не зникла. І висока ймовірність розгортання нової хвилі пандемії COVID-19, робить нагальним подальше формування пакету заходів підтримки розвитку економіки України під час та після завершення пандемії. Для виокремлення цих заходів зробимо короткий огляд міжнародного досвіду стимулювання в умовах пандемії внутрішнього попиту (основного рушія економічного зростання України у 2016–2019 рр.), а також активізації інноваційного розвитку, роль якого у відновленні країни суттєво зростає в умовах серйозних потрясінь.

Споживчий попит

На стимулювання споживчого попиту в більшості країн світу спрямовані активні заходи державної політики. Так, наприклад, в Японії споживчі витрати на внутрішній туризм в умовах пандемії стимулюють шляхом надання туристам субсидій (у рамках ініціативи Go To Travel). Ці субсидії покривають до половини витрат подорожуючих, а саме: знижку 35% від загальної вартості туру, а також ваучери – 15% від загальної вартості туру на інші витрати під час поїздки. Додатковим засобом стимулювання витрат на подорожі всередині країни є зниження на 50% залізничною компанією Japan Railway East вартості квитка на подорожі з Токіо до:

⁷⁸ Після лише одного місяця війни оцінки необхідної допомоги від Європи та інших країн уже сягають від 200 до 500 млрд євро (URL: <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf>).

⁷⁹ В Мінекономіки готуються відновлювати інфраструктуру після війни. *Економічна правда*. Лютий 2022.

URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/26/682801/>

- Хоккайдо, Нагано, Ніїгата (з 20 серпня 2020 року до березня 2021 р.);
- Акіта, Аоморі, Сендай, Хакодате (до 30 вересня 2021 р.).

Цікавим є і досвід Австралії щодо стимулювання розвитку внутрішнього туризму. Так, австралійська державна установа Tourism Australia (ТА) підтримує вітчизняну туристичну галузь під час пандемії COVID-19 шляхом заохочення австралійців витратити гроші на відпустки в Австралії. Для цього Tourism Australia адаптувала до потреб вітчизняної туристичної галузі міжнародну Програму австралійських спеціалістів (Aussie Specialist Program), проходження якої забезпечує продавців туристичних послуг останніми новинами, а також оновленою інформацією про туристичні пам'ятки Австралії. Поширення цієї інформації серед австралійських клієнтів-мандрівників заохочує останніх обирати туристичні напрями Австралії. Заохоченню подорожувати Австралією сприяє і YouTube-канал Australian Travel Club, що містить відеоматеріали, присвячені: подорожам відомими туристичними місцями та дикими кутками «Зеленого континенту»; австралійській флорі та фауні; тонкощам планування подорожей Австралією.

У відповідь на пандемію COVID-19 уряди країн – учасниць ОЕСР докладали значних зусиль для підтримки пропозиції в галузі роздрібної торгівлі. Так, на тлі ймовірного закриття невеликих підприємств роздрібної торгівлі були знижені витрати на вхід у галузь нових підприємств (зокрема витрати на реєстрацію та отримання ліцензії). З метою полегшення операцій із постачання товарів першої необхідності, в окремих країнах тимчасово послаблювалося правове регулювання робочого часу (табл. 4.1): запроваджувався гнучкий графік роботи (Бельгія, Франція), дозволялося залучати працівників до понаднормової роботи (Німеччина, Франція), полегшувалися норми переведення персоналу на іншу роботу (Бельгія, Франція), громадянам надавалася можливість отримувати допомогу по безробіттю і водночас працювати за сумісництвом у сфері роздрібної торгівлі (Бельгія, Франція, Велика Британія).

Щодо країн Азії, наприклад, у Кореї, з метою стимулювання пропозиції у сфері роздрібної торгівлі, уряд допомагає малому бізнесу урізноманітнити канали продажу (зокрема шляхом входу на платформу для онлайн-продаж). В Японії уряд підтримував представників малого та середнього бізнесу субсидіями, що дозволило фірмам диверсифікувати та розширити канали збуту.

Таблиця 4.1

Тимчасове пом'якшення заходів регулювання основних видів роздрібної торговельної діяльності

Країна	Тимчасове послаблення регулювання основних видів роздрібної торговельної діяльності
Бельгія	Тимчасове послаблення правового регулювання: – тривалості робочого часу; – переміщення працівників як у межах однієї фірми, так і між фірмами; – гнучкого графіку роботи.
Франція	Тимчасове послаблення вимог законодавства про працю, зокрема щодо: – переміщення працівників між фірмами; – нормальної тривалості робочого часу (день, тиждень); – зменшення встановленого законом мінімального часу відпочинку між робочими змінами; – роботи у вихідний день.
Німеччина	Внесення змін до законодавчих актів щодо: – збільшення максимально допустимої кількості робочих годин на тиждень; – вимог до часу відпочинку та роботи у вихідний день; – тимчасового дозволу на доставку товарів першої необхідності працівниками без наявного сертифікату про професійну кваліфікацію водія.
Велика Британія	Відповідно до схеми збереження робочих місць у період пандемії COVID-19, під час відпустки за власний рахунок, працівникам дозволено працювати на інших місцях роботи.

Джерело: складено автором.

Інвестиційний попит

Зростання державних інвестицій в інфраструктуру в 2021–2022 рр. на тлі пандемії COVID-19 відповідала загальносвітовим тенденціям. Так, наприклад, у рамках Плану дій⁸⁰, підписаному в квітні 2020 р., міністри фінансів та керівники центральних банків G20 домовилися подвоїти зусилля щодо мобілізації та просування якісних державних та приватних інвестицій в інфраструктуру.

З метою зменшення скупчення осіб у громадському транспорті під час карантину зросли інвестиції у розвиток велосипедної інфраструктури. Наприклад, ще в березні 2020 р. велодоріжки Боготи (столиці Колумбії) були

⁸⁰ У відповідь на пандемію COVID-19, у квітні 2020 р. на саміті G20 лідери країн «Великої двадцятки» підписали План дій [\(Virtual meeting of the G20 finance ministers and central bank governors, 2020\)](#), який містить ключові принципи виконання зобов'язань країн-учасниць щодо:

- сприяння міжнародному економічному співробітництву в умовах коронакризи;
- сподівань на надійне, стійке та всеохоплююче відновлення світової економіки.

розширені: до наявної 550-кілометрової мережі додано 84-кілометрову мережу тимчасових велодоріжок. А відповідно до плану розвитку міста на найближчі чотири роки передбачено створити додаткові 280 км велодоріжок.

Серед чинників, які стримуватимуть інвестиційний попит в Україні в найближчі роки, – зменшення обсягів інвестицій в об'єкти «зеленої» енергетики у разі внесення змін до Податкового кодексу України (в частині акцизного податку); відкриття ринку землі для юридичних осіб з 1 січня 2024 р. Останній чинник натомість стимулюватиме зростання інвестицій «в іригацію, вирощування культур з більшою доданою вартістю та впровадження новітніх технологій»⁸¹ у довгостроковій перспективі.

Тимчасові податкові стимули для відновлення інвестиційної активності підприємств в Україні та в інших країнах

В Україні на стимулювання інвестиційного попиту підприємств спрямовані, зокрема, такі заходи: кредитні канікули в період дії карантину, податкові преференції, підтримка роботодавців і працівників сфери малого та середнього бізнесу⁸², податкові пільги інвесторам, що здійснюють значні інвестиції в Україну.

Подібні до зазначених вище заходи, спрямовані на підтримку бізнесу в умовах карантину, запроваджувалися й іншими країнами Східного партнерства⁸³. Зокрема, в Молдові це перенесення строку сплати податку на прибуток підприємств, зниження ставки ПДВ з 20 до 15% для сектора розміщення та харчування (з 1 травня 2020 р.). У Вірменії – пільгові кредити бізнесу (серед іншого – на придбання обладнання), в Білорусі – надання державними банками підприємствам позик, гарантованих державою, тощо.

Деякі країни, зокрема Німеччина, Китай, Франція, Велика Британія, Італія, на період карантину запровадили «податкові канікули». Так, у Німеччині на період з липня по грудень 2020 р. знижено ставку ПДВ з 19 до 16%. У Китаї податкові пільги були поширені на логістичні та кур'єрські компанії, підприємства у сфері транспорту, туризму, готельного та ресторанного бізнесу. У Італії та Великій Британії знизили податки та ставки за кредитами малому бізнесу. У Франції увели відтермінування щодо сплати податків. У країнах ЄС

⁸¹ Запуск ринку землі прискорить зростання економіки України до 1,5% на рік. *Укрінформ*. Листопад 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2821274-zapusk-rinku-zemli-priskorit-zrostan-na-ekonomiki-ukraini-do-15-na-rik-svitovij-bank.html>

⁸² Детальніше див.: URL: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>

⁸³ COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries / OECD. October 2020. 44 p. URL: <https://read.oecd-ilibrary.org>

на податкові пільги спрямували частину коштів Фонду відновлення економіки⁸⁴.

У країнах, де капітальні інвестиції є драйвером економічного зростання (зокрема, в Австралії, Австрії, Німеччині, Новій Зеландії, деяких країнах Азії), для допомоги бізнесу та стимулювання інвестиційної діяльності запроваджувалися тимчасові податкові стимули у вигляді прискореної (бонусної) амортизації (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Тимчасові податкові стимули для відновлення інвестиційного попиту в окремих країнах

Країна	Тимчасові інвестиційні стимули
Австралія	1. Амортизація в розмірі 100% вартості об'єкта (нового або б/в), уперше використаного або встановленого для використання з 12 березня 2020 р. до 31 грудня 2020 р. Причому вартість об'єкта основних засобів, що амортизуються, має бути менше за 150 тис. австралійських доларів. 2. Амортизація в розмірі 50% вартості нового об'єкта основних засобів, придбаного з 12 березня 2020 р., уперше встановленого та використаного до 30 червня 2021 р. У цьому випадку немає обмежень щодо вартості об'єкта основних засобів, що амортизуються.
Німеччина	Дегресивна амортизація з підвищуючим коефіцієнтом, що дорівнює 2,5, який застосовується до основної норми амортизаційних відрахувань, розрахованої за прямолінійним методом. Використання підвищуючого коефіцієнта розповсюджується лише на об'єкти основних засобів, придбані або вироблені у 2020 та 2021 роках.
Сінгапур	Амортизація придбаних у 2020 р. основних засобів (обладнання та машини) упродовж двох років: 75% вартості об'єкта у 2020 р. та 25% у 2021 р.

Джерело: складено автором.

Венчурні інвестиції в українські стартапи

За даними Української асоціації венчурного капіталу та приватного капіталу (UVCA, Ukrainian Venture Capital and Private Equity Association), венчурні інвестиції в українські стартапи у 2019 р. становили 509,9 млн дол. США⁸⁵, що в 5,8 раза перевищило рівень 2016 р. І хоча за цим показником Україна все ще поступається переважній кількості країн з ринком, що формується⁸⁶, позитивна динаміка інвестування стартапів безумовно спостерігається.

⁸⁴ Фонд відновлення економіки ЄС обсягом 750 млрд євро створено з метою допомогти європейській економіці якомога швидше вийти з рецесії після завершення пандемії коронавірусу.

⁸⁵ Причому понад 70% зазначеної суми припало на три компанії: Grammarly, People.ai, GitLab.

⁸⁶ Для порівняння, за даними Асоціації венчурного інвестування Латинської Америки (LAVCA) (URL: <https://lavca.org/>), венчурні інвестиції в стартапи в Латинській Америці у 2019 р. сягнули 4,6 млрд дол. США (порівняно з 0,5 млрд дол. США у 2016 р.). Щодо країн

Імовірно, що венчурні інвестиції у найближчі роки стануть вагомим поштовхом до інноваційного розвитку та економічного зростання української економіки. Проте на сьогодні обмежуючим фактором виступає порівняно невелика кількість вдалих стартапів. Так, за останніми даними сервісу «Startup Ranking», Україна посідає 40-ве місце серед 201 країни за результатами аналізу кількості стартапів, поступаючись як країнам із розвинутою економікою (зокрема США, Австралії, країнам ЄС), так і країнам з економіками, що розвиваються (зокрема країнам Латинської Америки та Азії). Одна з причин цього – несформованість середовища для розвитку малих інноваційних підприємств (стартапів), що є прямим наслідком стихійного та слабо організованого кластерного руху в Україні, відсутності єдиної організації – репрезентанта кластерів, відсутності кластерних державних програм.

Основу для стартапів в епоху технологій формують дослідження та розробки, отже, інша причина невеликої кількості вдалих стартапів в Україні – низький рівень витрат на виконання наукових досліджень і розробок. Так, у 2020 р. цей показник становив лише 0,41% ВВП (порівняно із 0,43% ВВП у 2019 р. та 0,47% ВВП у 2018 р.). Водночас, за даними Інституту статистики ЮНЕСКО⁸⁷, у 2018 р. у низці країн із ринком, що формується, і країн, що розвиваються, інвестиції в R&D демонстрували стрімке зростання (зокрема, в Республіці Корея – 4,53% ВВП, у Китаї – 2,14% ВВП, в Малайзії – 1,04% ВВП). Значні інвестиції в R&D здійснювали і розвинені країни (в т.ч. США – 2,83% ВВП, Словенія – 1,95% ВВП, Канада – 1,56% ВВП, Польща – 1,21% ВВП).

Для успішного виходу України із поточної кризи та для забезпечення сталого розвитку уряду України та регіональним органам влади варто більше уваги приділяти створенню сприятливого середовища для успішного розвитку стартапів, розвитку інновацій.

В ЄС, наприклад, ще у 2008 р. було створено Європейський інститут інновацій та технологій (European Institute of Innovation and Technology), який опікується питанням стимулювання інновацій в Європі через інтеграцію бізнесу, освіти, та дослідницьких організацій. Наведемо також приклад взаємодії бізнесу із закладами вищої освіти в країнах Латинської Америки. Так, аргентинська компанія – постачальник програмного забезпечення Lagash у взаємодії з університетами та коледжами готує спеціалістів у галузі розробки

Азії підприємства Сінгапуру, наприклад, за перші дев'ять місяців 2019 р. прозвітували про венчурні інвестиції в обсязі 13,4 млрд сінгапурських дол. (URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-578-7841?__lrTS=20191213153205588&transitionType=](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/5-578-7841?__lrTS=20191213153205588&transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).

⁸⁷ Science, technology and innovation / UNESCO Institute for Statistics. URL: http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?DataSetCode=SCN_DS&lang=en

програмного забезпечення та допомагає латиноамериканському інтернет-ретейлеру MercadoLibre залучати до співпраці талановитих інженерів програмного забезпечення.

Україна так само потребує створення стратегічного альянсу між бізнесом, університетами та наукою. Відомо, що в березні поточного року з метою підвищення ефективності наукової та освітньої сфери підписано нову редакцію Договору про співробітництво між МОН України та НАН України. Втім, для стимулювання інновацій саме державі належить вирішальна роль у наближенні науки та освіти до бізнесу. Причому сучасні умови (в т.ч. принципи розвитку країн ЄС, який є головним торговельним партнером України) свідчать про актуальність інноваційних технологій, зокрема у таких сферах української економіки, як декарбонізація економіки; органічне виробництво; штучний інтелект.

1. *Отже, у питанні відновлення української економіки та реалізації в нашій країні інноваційно-активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період, розглянуто такі чинники: лідерство, підприємництво, освіта, стимулювання внутрішнього попиту (як споживчого, так і інвестиційного) та активізація інноваційного розвитку. Можна зробити такі висновки.*

Лідерство

- Лідери та керівники різних рівнів за визначенням мають більші за інших працівників можливості стимулювати інновації, необхідні для забезпечення економічного зростання країн, яке загальмувалося останніми роками через пандемію коронавірусу, і це особливо актуально для України, якій потрібно відновлювати економіку не тільки після пандемічних втрат, а ще й у повоєнних умовах.

- У стимулюванні інноваційного розвитку і, відповідно, відновленні економіки ключова роль належить підприємцям-керівникам, які, згідно з постулатами теорії менеджменту, є *творцями інновацій* та економічними лідерами, але в Україні їхня діяльність поки ускладнена регуляторними бар'єрами.

Підприємництво

З огляду на міжнародний досвід ефективної підтримки та відбудови бізнесу у воєнний та повоєнний час, запропоновано:

а) *розширити доступ українських МСП до капіталу, зокрема шляхом отримання кредитної підтримки від міжнародних кредитних агентств і організацій; недержавних некомерційних організацій;*

б) розширити доступ МСП до програм навчальної та консультаційної підтримки, зокрема шляхом запуску програм розвитку навичок підприємництва, а також програм підтримки МСП.

Освіта

- Ступінь реалізації підприємницького потенціалу особистості серед інших умов значною мірою визначає її вмотивованість, на що позитивно впливає якість освіти, але не в сенсі нагромадження формальних знань, а, як доводить досвід найбільш інноваційних країн, в напрямках забезпечення достатньої свободи учнів/студентів у навчанні й цілеспрямованого впливу на формування цінностей підприємницько-новаторського світогляду.

- Тим часом українська освіта відстає від кращих закордонних зразків передовсім саме в аспектах практичної орієнтації, формування вмотивованості до генерації інновацій та підготовки до реалізації підприємницького потенціалу користувачів.

Стимулювання споживчого попиту:

- заохочення українців подорожувати всередині країни. Серед можливих заходів заохочення:

- 1) впровадження туристичних ваучерів;

- 2) здешевлення вартості квитків на залізничні пасажирські перевезення. І в цьому напрямі вже зроблено певні кроки. Так, наприкінці 2020 р. АТ «Укрзалізниця» знизила вартість послуги попереднього бронювання квитків для туристичних груп, запровадила гнучку систему знижок, знизила вартість квитків на 15% на місця у вагонах першого класу швидкісних поїздів класу «Інтерсіті»;

- 3) реклама внутрішнього туризму (гірськолижних курортів, національних парків, природних заповідників тощо); просування каналів в YouTube, які присвячені подорожам по Україні.

Крім того, очікується, що майбутнє виживання туристичної галузі залежатиме і від створення в країнах туристичних союзів (як наприклад, Програма «Транстасманська туристична зона, вільна від COVID-19» між Новою Зеландією та Австралією);

- допомога малому бізнесу в урізноманітненні каналів продажу шляхом:
 - послаблення регуляторних бар'єрів, які заважають участі традиційних роздрібних торговців в онлайн-продажах (наприклад, вимоги до оформлення дозвільних документів та ліцензій);

- стимулювання попиту на онлайн-ринку (зокрема шляхом підвищення рівня цифрової грамотності споживачів, захисту прав споживачів при купівлі через Інтернет, забезпечення надійної та ефективної роботи платіжних систем);

- забезпечення можливості віддаленої роботи без нанесення шкоди інформаційній безпеці. Серед іншого зазначене потребує реформування законодавства стосовно кібербезпеки.

Стимулювання інвестиційного попиту:

- розвиток велоінфраструктури у містах дедалі більше спонукатиме людей використовувати велосипеди, що означатиме менше можливостей для передачі та зараження коронавірусом у громадському транспорті;

- запровадження тимчасових інвестиційних стимулів, зокрема механізму бонусної амортизації. Причому для забезпечення дієвості цих тимчасових інвестиційних стимулів, вони повинні мати цільовий характер надання та бути обмежені в часі⁸⁸.

Застосування бонусної амортизації, як очікується, стимулюватиме інвестиційну активність компаній, які здійснюють щорічні капітальні вкладення для розвитку бізнесу. Зазначене підтверджується дослідженням⁸⁹, де зазначено, що саме такі компанії, як правило, реагують на стимули в періоди економічної волатильності. Тоді як компанії, що не планували здійснювати капітальні вкладення, скоріш за все не реагуватимуть на запроваджені інвестиційні стимули в період економічної невизначеності;

- перенесення збитків, отриманих в попередні податкові періоди (tax loss carrybacks). Так, 14 вересня 2020 р. з метою збільшення надходжень до Державного бюджету у 2021 р. затверджено зміни до Податкового Кодексу України щодо встановлення строку, протягом якого суб'єкти господарювання мають право переносити збитки минулих років (протягом п'яти років). Утім, для захисту бізнесу від наслідків коронакризи видається обґрунтованим зняти обмеження на перенесення збитків для малих та середніх підприємств, які не отримують державну підтримку через урядові програми;

- ухвалення Закону «Про засади державної підтримки нових інвестицій в Україну».

Стимулювання інноваційного розвитку в Україні:

- стимулювання підприємств до нарощення витрат на дослідження та розробки (зокрема шляхом надання податкових пільг, грантів (субсидій));

- проведення реформ, спрямованих на залучення крупного і середнього бізнесу у сферу університетських ДіР;

⁸⁸ Wen Jean-François. Temporary Investment Incentives / Fiscal Affairs Department of the International Monetary Fund. 2020. 10 p.

⁸⁹ Guceri I., Albinowski M. Investment Responses to Tax Policy Under Uncertainty. *CESifo Working Paper*. 2019. No.7929. URL: <https://ssrn.com/abstract=3485478>

- підвищення мобільності персоналу між університетами та підприємствами (залучення спеціалістів з бізнесу до дослідницької діяльності в університетах та можливість співробітників університету протягом кількох років попрацювати в реальному секторі економіки зі збереженням основного місця роботи (посади));
- створення в Україні інституції, що опікуватиметься питанням стимулювання інновацій через інтеграцію бізнесу, освіти, та дослідницьких організацій.

2. *За результатами узагальнення аналітичних експертних оцінок зроблено висновок, що за умови витрат на інновації в Україні у 2023 р. на рівні 0,3–0,4% від ВВП, інфляції на рівні від 12 до 25%, рівня безробіття 9–10%, кількості населення 33–35 млн осіб, динаміка реального ВВП у 2023 р. перебуватиме в діапазоні від -1% р/р до +3% р/р. Збільшення витрат на інновації на 1% (за інших рівних умов) дозволить уповільнити падіння економіки (або прискорити зростання) на 0,05–0,1 в.п. Зазначене, серед іншого, підвищить імовірність реалізації в Україні інноваційно активного сценарію розвитку в постковідний та повоєнний період.*